

CAPVT VIGESIMVMQVARTVM.

- 1 Sapientia laudabit animam suam, & in Domino honorabitur, & in medio populi sui gloriabitur.
- 2 Et in ecclesijs altissimi aperiet os suum, & in conspectu virtutis illius gloriabitur.

Oc capite introducit Sapiens encomium sapientiæ, quam & de seipsa loquentem facit, imitatus Salomonem, qui in Prouerbijs cap. 8. sapientiam similia de se prædicantem introducit. Sicut autem ibi dictum est authorem loqui de sapientia diuina in genere, partim vt est in Deo, partim vt est in homine per participationem, ipsumque more in scripturis recepto per prosopopœiam, sapientiæ tribuere personam. Deinde quod quæ sic in genere de sapientia diuina dicuntur ad literam, mystico sensu de filio Dei intelligenda sint, qui per appropriationem, authore Paulo, est Dei virtus, & Dei sapientia: ita & hic dicendum est, nec necesse est hæc multis repetere. Primùm ergo author, priusquam sapientiam loquentem faciat, præmittit quid sapientia dictura sit, vt ad eius sermones audiendos audiores faciat auditores, significatque se introducturum eam ad prædicandû seipsam, quasi quæ sola seipsam optimè nouit, & pro suo officio valde cupiat in sui amorè suos pertrahere, non in suam vtilitatem, sed in illorum bonum. Est enim sapientiæ proprium, omnes velle ad sapientiæ studium & amorem perducere. Dicit ergo: Sapientia laudabit animam suam. Quod humano more dictum est, quasi sapientia haberet animam, cuius virtutes & præclara opera esset commemoratura. Sensus autem est, quod laudabit seipsam, quomodo apud Amos dicitur: Iurauit Dominus in anima sua, hoc est, in seipso vel per semetipsum: & quod dicere vult tale est; Iam in superioribus multam quidem sapientiæ laudem aliquoties intuli, at præstat vt ipsammet se laudantem audiat, quæ optimè omnium & se nouit & sua facta: itaque introducam eam laudes proprias explicantem. Quod additur; & in Domino honorabitur, vt satis est impertinens huic loco, ita nec est in Græcis, quæ etiam hanc sententiam habent bimembrem. Magis conueniet huic loco, si sic intelligatur; in Domino vel coram Domino honorabitur à seipsa, hoc est, ipsa honorabit seipsam laudes suas recensens, sed in Domino, quia vera laude, & ad Dei honorem & auditorum vtilitatem, non autem vanæ gloriæ cupiditate. Sequentibus verbis explicatur vbi & apud quos laudatura sit seipsam. In medio, inquit, populi sui, fidelium scilicet, quos peculiariter regendos & instruendos suscepit, ibi gloriabitur de suis præclaris virtutibus & operibus. Et vt explicaret quis sit sapientiæ populus, nec alius putetur esse populus sapientiæ quàm Dei, subiicit: In ecclesijs, hoc est, in cœtibus & congregationibus (Græcè est singulare, in ecclesia) altissimi aperiet os suum. Idem verisimile est signifi-

Prou. 8.

1. Cor. 1.

Amos 6.

significari parte sequenti; & in conspectu virtutis illius gloriabitur. Nomine enim virtutis, & ut est Græcis, *Αυδάμιας* Dei, sæpè significatur exercitus Dei, qui sub Deo militat, & per quem hostes suos debellat, siue sint angeli boni, siue sancti, qui adhuc hic bella Domini bellant. vnde dicitur Dominus sabaoth & Dominus virtutum. Itaque sensus erit; gloriabitur coram toto exercitu Dei, angelis scilicet & pijs hominibus. neque enim pudet eam suiipsius. Pulchrè autem Dei populum duplici nomine honorat, vt eum dicat & ecclesiam vel ecclesias altissimi: & eius exercitum, ecclesiam, ob conuentus ad sacra peragenda quæ pacis sunt: exercitum, ad bella Deo duce gerenda. Coram hoc populo illam peculiariter locuturam dicit, tum quòd huius peculiarem habeat curam, tum quòd ille solus percipiendæ sapientiæ capax sit, cùm aliæ gentes eam execrentur & audire nolint. vnde rectè subjicitur.

3 Et in medio populi sui exaltabitur, & in plenitudine sancta admirabitur.

4 Et in multitudine electorum habebit laudè, & inter benedictos benedicetur, dicens:

DVos hos versus etsi modo Græca non habeant, verisimile tamen est nostrum interpretem in Græcis legisse. Significant autem meritò sapientiam, suam Deique populum delegisse ad prædicandum seipsam apud illum, nempe quia ibi auditis eius laudibus, ipsa ab omnibus exaltabitur, & in plenitudine sancta, hoc est, in pleno magnoque sanctorum cœtu erit omnibus admirationi. Ibi consequetur laudem, & inter eos qui benedicti sunt à Deo & electi, ipsa quoque benedicetur & laudabitur.

5 Ego ex ore altissimi prodiui, primogenita ante omnem creaturam.

AMplam nunc narrationem ornatamque commemorationè sapientiæ instituit, in qua & originem suam & opera sua ipsa exponit, significans primùm nullam rerum naturam esse in mundo, in qua creanda efficiendaque non adfuerit: Deinde ab ea vniuersitate ad peculiarem populum Israël, quasi ad propriam hereditatem progreditur. Quod ergo dicit; ego ex ore altissimi prodiui; iuxta literalè sensum significat sapientiam Dei, verbo æditam esse in mundo, cùm Dei verbo omnia creata sunt, in quibus Dei sapientia, (quæ ante creationem veluti latebat in corde Dei) mirè declarata est, & hominibus exhibita. Quæ & primogenitam se dicit ante omnem creaturam, quòd ante omnia in Deo substitit, nunquam quidem in eo incipiens, sed cum eo semper permanens. Iuxta mysticū & altiorem sensum nouo testamento proprium filius Dei se dicit ex ore altissimi prodijisse, quòd ab æterno instar verbi à patre processerit, vnde & verbum à Ioanne vocatur, quod in principio erat apud Deum, & per quod facta sunt omnia.

6 Ego feci vt oriretur in coelis lumen indeficiens, & sicut nebula obtexi omnem terram.

MAlè quidam libri habent, carnem, pro, terram, cùm Græcis sit *γῆ*. Videtur autem significari, quòd sapientia cœlum quidè indeficienti lumine ornauerit, quòd factum est primo die: terram verò obtexerit caligine, siue quia scriptum est: Et tenebræ erant super faciem abyssi: siue quia post lumen creatum fecit diei succedere noctem, quæ velut caligine omnem terram suo tempore obtegit. Verùm notandum, priorem huius sententiæ partem de creato lumine non esse Græcis, sicut nec posteriorem partem præcedentis sententiæ. Tantùm enim habent; Ego ex ore altissimi prodij, & sicut nebula cooperui terram. Nec est dictio, nebula, ablatiui casus, sed nominatiuus, vt sit sensus: instar nebulae obtexi omnem terram, & quemadmodum nebula totam terram aliquam cooperit, ita & ego obtexi omnem terram. Quo significat sapientia, se sua gloria & immensitate sua vniuersam terram repleuisse & occupasse, quemadmodum nebula totam terram longè lateque occupat & tegit. Vnde & in consecratione templi Salomonis, cùm Dominus suæ gloriæ præsentiam ostendere vellet, in nebula apparuit: & cùm apud Isaiam Seraphim acclamassent, Plena est omnis terra gloria eius; domus impleta est fumo.

7 Ego in altissimis habitauì, & thronus meus in columna nubis.

NE, quoniam se dixit terram obtexisse, videri posset ad terras tantùm relegata, subiicit se etiam in cœlestibus habitationem & sedem obtinuisse, insinuans sibi competere quòd de se Deus dicit in Prophetis: Cœlum & terram ego impleo. &: Cœlum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Porro in cœlestibus peculiariter se semper habitasse dicit, quòd locus altior competat excelsis & rerum moderatoribus, quòdque in cœlis peculiariter Dei sapientia declaretur & gloria, è quibus terrena hæc omnia & inferiora moderatur. Peculiariter verò in nubibus sæpe Deus residere dicitur, quòd inuisibilis & longè ab intellectu humano semotus, ex nubibus mirabilia designet, tonitrua, ventos, fulgura & pluuias, iuxta illud: Qui ponis nubem ascensum tuum. Vnde & hîc sapientia thronum suum testatur esse in columna nubis, alludens in nomine columnæ ad columnam illam nubis, qua in deserto Israëlita deducebantur per diem & per noctem, & in qua Deus Moyfi loquebatur, iuxta illud Psalmi: In columna nubis loquebatur ad eos. Significat ergo sapientia, sic se in nubibus semper sedem habuisse, vt ex illis, velut ex columna nubis, quæ erat populo Dei in deserto, multa bona & miranda mortalibus prouenerent.

8 Gyrum cœli circuiui sola, & profundum abyssi penetraui, & in fluctibus maris ambulauī, & in omni terra steti.

HIs nihil aliud significat sapientia, quàm se semper ab initio & superiora & inferiora omnia sua immensitate comprehendisse, perspectaq; ac cognita habuisse, nihilque esse quantumuis altum, quantumuis profundum, quantumuis latum & amplum, ad quod ipsa non pertigerit sua infinitate & cognitione. Allegoria enim est in circumire, penetrare, ambulare, & stare, quæ humano more sapientiæ tribuuntur: ad significandum eam ad omnia peruenisse, & complexam esse omnia.

9 Et in omni populo & in omni gente primatū habui, & omnium excellentium & humilium corda virtute calcaui.

Non tantum, inquit, mea immensitas ad inanimata omnia pertigit, sed etiam ab initio semper dominata sum in omni populo & gēte, regens omnes: meaque virtute calcaui, mihi que subieci omnium & excellentium hominum & abiectorū corda, ita vt nemo se meæ potestati eximere posset, nemo conatu aliquo impedire quod disposui valeret. Hæc autem omnia quæ de sua origine, gloria & immensitate prædicat sapientia, eò spectant, vt magis intelligatur magnitudo beneficij à se populo Israëlítico (quem in suam peculiarem habitationem sibi postea delegit) præstiti, & clarè omnes non ex inopia id factum agnoscant, sed ex singulari Dei beneficio, vt in sequentibus declarat.

10 Et in his omnibus requiem quæsiui, & in hereditate Domini morabor.

PRO, in his omnibus, Græcè est, *μετὰ τῶν πάντων*, hoc est, cum his omnibus, quasi dicat: Cum hæc omnia haberem, tamen quasi his non contenta, quæsiui mihi aliquem locum & gentem in qua peculiariter quiescerem, meque oblectarem. In secundo membro pro, Domini, Græcis est, *πρὸς*, quod est, alicuius vel cuius, vt sensus esse possit: Et quæsiui in cuius hereditate morarer, vel vt in alicuius hereditate morarer. quasi dicat: Cum varij essent in orbe dij, & singuli suum haberent populum & hereditatem, quæsiui cuius populus & hereditas mihi in mansionem peculiarem daretur. Quidam nostri libri pro, Domini, habent eius, & videri potest interpretem vertisse, cuius, quod deinde mutatum sit in, eius, & quia relatiuum hoc non habuit antecedens, mutatum est in Domini. Vt ut est, cum durior sit coniunctio temporum, quæsiui & morabor, commutatione modi lenienda est locutio hoc modo: Quæsiui mihi requiem, & quæsiui vt in hereditate Domini morarer. Sic enim rectè subiungitur: *διὸν ἀναπαύσασθαι ἐν τῷ σκηνώματι μου*

11 Tunc præcepit & dixit mihi creator omnium, & qui creauit me, requieuit in tabernaculo meo.

Cum,

CVm, inquit, tam anxie mihi alicubi quietem dari peterem, Deus omnium creator mihi tandem certum locum, certamque mansionem attribuit, in gente scilicet Israëlitica. Nam pro, requieuit in tabernaculo meo, Græcè est, κατίπαυσε τήν σκηνήν μου, hoc est, quiescere fecit, fixit vel locauit tabernaculum meum, constituendo scilicet mihi certum locum habitationis meæ. Proinde si velimus vt nostra lectio ad originale sensum, qui proposito conuenit, accedat, commoda aliqua interpretatione accipienda est, vt neutrum, requieuit, actiue accipiatur pro quiescere fecit, & sit sensus: requieuit me, hoc est, quiescere me fecit in tabernaculo meo, quod scilicet mihi quæsiui & optaui. Requiescere enim & quiescere etiam apud prophanos auctores nonnunquam actiue ponuntur, vt respondeant verbo Græco παύω, vt cum Virgilius dicit in Pharmaceutria: Et mutata suos requierunt flumina cursus. Et Plautus in Mostel. Quiesce turultum hunc qui est ante ostium. Si hæc interpretatio nostræ lectionis non placet, sic accipi poterit quod dicitur; requieuit in tabernaculo meo; vt sit sensus: requieuit in me, quam sibi velut in tabernaculum suum delegit, volens per me habitare in populo suo. Id etiam dure sonare videtur, si de sapientia diuina in genere accipitur, cum hæc sit ipsemet Deus, nec à Dei essentia discreta sit: tamen bene conuenit figuratæ locutioni, secundum quam introducitur hic sapientia tanquam persona aliqua apud Deum, & cum Deo subsistens. Proinde bene quadrat in filium Dei, qui per appropriationem est sapientia patris, in quo tanquam in tabernaculo suo Deus pater rectè dicitur quiescere, sicut de eo in Psalmis dictum est: In sole posuit tabernaculum suum. Porro quomodo sapientia dicat Deum se creasse, supra cap. 1. & in Prouer. cap. 8. satis dictum est, nempe quod in Deo subsisterit, & Deus in seipso conceperit rationes, secundum quas mundum erat fabricaturus, vt de Deo humano more pro captu nostræ intelligentiæ loquamur. Ei verò qui appropriatè dicitur sapientia patris, rectè intelligitur tribui creatio ratione generationis æternæ, secundum quam verè suam essentiam à patre accepit, vt creatio cum filio Dei tribuitur, pro generatione, accipiatur. Potest & creatio filio Dei tribui ratione assumptæ humanæ naturæ, ratione cuius etiam ei bene competit quod dicitur; requieuit in tabernaculo meo; quia in Christo homine inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. At hic sensus non est proprius huic loco, vt satis patet ex sequentibus.

Psal. 18.

Sap. 1.

Prouer. 8.

Colof. 2.

12 Et dixit mihi; In Iacob inhabita, & in Israel hæreditare, & in electis meis mitte radices.

PER hoc quod dicit Deum sibi præcepisse & dixisse, nihil aliud significatur quàm Dei voluntate factum esse, vt sapientia, quæ omnia obtinebat, peculiariter apud populum Israëliticum resideret, qui, alijs populis ad idololatriam declinantibus, vnice in cultu veri Dei retentus est, qui & legem à Deo accepit, & cæremonias Deum colendi, & per

succedentes sibi semper doctores & prophetas de Deo semper edoctus est, in quo item populo Dei sapientia, mira semper designauit, peculiariter eius curam gerens quomodo suæ hæreditatis homo peculiarem curam habet, ob quæ omnia, rectè dicitur sapientia habitasse in Iacob, hoc est, progenie Iacob, & in Israël suam accepisse hæreditatem, & in electis à Deo firmiter radicatam esse.

13 Ab initio ante sæcula creata sum, & vsque ad futurum sæculum non desinam, & in habitatione sancta coram ipso ministraui.

Legunt multi; Ab initio & ante sæcula; sed coniunctionem, & sicut non habent Græca, ita nec quædam scripta Latina. Pro, vsque ad futurum sæculum; Græcè est ἕως αἰώνων, hoc est, vsque ad sæcula, hoc est, vsque in æternum. Repetit de sua ante tempora omnia æternitate, vt ne putaretur tum primū cœpisse, cum Israëliticū populum sibi in suā hæreditatē delegit, & seipsam per legis dationem ostendere cœpit. Pro, in habitatione sancta, est ἐν σκηνῇ ἁγίᾳ, in tabernaculo sancto. Loquitur enim de tabernaculo Dei à Moysè erecto, in quo Deus peculiariter suā præsentiam exhibebat, & in quo ab Israëlitico populo colebatur, ratione cuius cultus Deo exhibiti, se dicit sapientia coram Deo in tabernaculo eius ministrasse, quia scilicet eius iussu & ordinatione populus ille cultū eum Deo deferbat. Est enim pro, ministraui, ἐλάτρωσα, quod verbū significat propriè publica munera & ministeria obire, qualia sunt sacrificare, & magistratū gerere, vnde & pro sacrificare sæpe ponitur, & ἐλάτρωσα pro sacrificio.

14 Et sic in Sion firmata sum, & in ciuitate sanctificata similiter requieui, & in Ierusalem potestas mea.

EXponit quomodo in ipso populo Israëlitico, quem totū sibi accepit in suam habitationē & hæreditatē, peculiariter adhuc quendā locum accepit, per tabernaculum à Moysè erectū. Sic, inquit, hoc est, per tabernaculum & arcā Dei, cui tādē Dauidis tempore locus fixus deputatus est in monte Sion & ciuitate Ierusalē cum prius per varia loca vagaretur, etiam ego firmata sum in Sion, quia is locus vnice electus est, in quo Deo deinceps seruiretur, & lex Dei doceretur, à quo monte ciuitas Ierusalem cœpit vocari, ciuitas sancta, & sanctificata, per arcam scilicet & cultū Dei. In qua se sapientia nō tantū similiter sicut prius in toto populo quierē obtinuisse dicit, propter stabilē arcē in eo loco mansionem, sed etiam potestatē, propter regiam sedē quæ ibi à Dauide est constituta.

15 Et radicaui in populo honorificato, & in partes Dei me hæreditas illius, & in plenitudine sanctorum detentio mea.

Quod dixit de loco quem sibi peculiarem delegit, id nunc de populo dicit, nempe quòd populum illum quē Dei singulari honore affecerat, educēdo eum in mirabilibus signis ex Ægypto, sic sibi assumpsit, vt in eo firmiter persisteret, per legis doctrinam, & cultum in taberna-

bernaculo quod fuerat in medio eius exhibitum . Porro secunda pars Græcè sic habet; ἐν μερίδι κυρίου κληρονομίας αὐτοῦ, In parte Domini hæreditatis illius. Quæ enim prius vocauit populum honorificatū, nunc vocat partem Domini, & partē hæreditatis illius, hoc est, portionem eius hæreditariam, iuxta illud: Pars Domini populus eius, Iacob funiculus hæreditatis eius. Et certè verisimile est interpretem vertissè nō pluraliter, in partes, sed parte, nec per nominatiuum, hæreditas, sed hæreditatis, vel hæreditate. Atque ita legissè Rabanum apparet, dum sic scribit: In populo honorificato; dicit in populo Christiano, qui nominis eius insigni præconio meruit honorari, qui pars eius & hæreditas dicitur, &c. Non explicat quæ sint partes Dei, sed quæ sit pars, & item significat esse partem & hæreditatem. Proinde si nostra lectio est retinenda, cum multos torqueat, sic est accipienda; Radicaui, hoc est, radices misi, & firmiter hæsi in populo honorificato, hoc est, in eas partes quas Deus possidet, quæ sunt hæreditas illius, vt subaudiatur, quæ sunt, & pluraliter accipiatur dictum, in partes, propter varias tribus populi Israëlitiçi. In sequenti parte, quæ Græcis non est: per plenitudinem sanctorum, intelligere conuenit, totum populum fidelium & colentium Deum. Quærunt hic etiam nostri, quomodo sapientia dicat, in parte Dei mei, cum quæ hic loquitur sit ipsamet Deus. At huic quæstioni locus non est in originalibus, quæ tantum habent Domini, nec habent pronomen, mei. Et tamen etiam rectè sapientia in genere accepta vt hic introducit loquens tanquam persona aliqua apud Deum consistens, rectè dicit, Dei mei, ratione originis quam in Deo habet, & ratione participationis in hominibus, quæ à Deo in ipsis profuit. Sapientia verò appropriata, quæ Dei filius est, rectè patrem dicit Deum suum, non tantum ratione assumptæ humanæ naturæ, sed etiam ratione diuinitatis, quam à patre per generationem habet. Et quidem quæ hætenus dicta sunt de electo Dei populo & ciuitate sancta, quamuis ad literam pertineant ad Israëliticum populum & ciuitatem Ierusalem, altiori tamen & mystico sensu etiam sunt intelligenda de populo Christiano & ciuitate cœlestis Ierusalem, quæ est ecclesia. Hic enim longè verius sapientia Dei & filius Dei, iussu & voluntate Dei suam accepit firmam habitationem, non relinquendam vnquam vsque ad consummationem sæculi.

16. Quasi cedrus exaltata sum in libano, & quasi cypressus in monte Sion.

Postquam narrauit quem locū & populū adeptā sit, ostendit quæ fructum in eo protulerit, & quā gloriā in eo obtinuerit. Proinde variarū rerū & maximè arborū & fructuum eius adfert similitudines, significans in genere per tam copiosā enumerationē quicquid in creaturis illis est excellentiæ, gratiæ & vtilitatis, id in vna sapiētia cumulatim inueniri: in particulari verò demonstrans suam tum magnitudinē, tum pulchritudinē, tum suauitatē, tum vtilitatē, tum dignitatē & gloriā, qua in populo Dei,

V ij & Iero-

& Ierofolymis floruit atque excelluit, sicut vnaquæque illarum quas enumerat arborum, suum peculiariter habet locum in quo visuntur, & præclarissimæ inveniuntur. Dicit ergo se exaltatâ, in Ierusalem scilicet & hæreditate Dei, sicut cedrus exaltatur in monte Libano, & sicut cypressus in monte Sion. Vbi pro, Sion, Græcis est *ἀιερμόν*, Aërmon vel Hermon. Vnde nomen, Sion, hic non significat illum montem ciuitatis Ierusalem, de quo mox dictum est: Et sic in Sion firmata sum; sed montem Hermon, qui erat vltra Iordanem, qui etiam habuit nomen Sion, Dente. 4. vt patet Deutero. 4. sed alijs literis scribitur apud Hebræos cum montem Hermon significat, & cum montem Ierusalem. Nam præter alia Sion mons Ierusalem scribitur in principio per tsade: mons verò Hermon per Schin. His ergo arboribus, quæ in maximam crescunt altitudinem, adeo vt in Cypro cedrum crescere Plinius scripserit centum triginta pedum longitudine, sese comparat sapientia, significare volens suam sublimitatem, quam in populo Dei obtinuit: quanquam sint & aliæ harum arborum conditiones, ob quas eis rectè comparatur sapientia. Sunt enim & firmissimæ atque maximè diuturnæ, & optimi odoris.

17 Quasi palma exaltata sum in Cades, & quasi plantatio rosæ in Iericho.

1. Reg. 14.
Cant. 1. Coniunxit superiori sententia duos montes vltra Iordanem sibi vicinos, hic coniungit duo loca citra Iordanem sibi vicina. Pro Cades, enim Græca habent *γὰδδ*, vel Engaddi, qui est locus iuxta mare mortuum, non longè à Iericho, in quo latuit Dauid, vt est 1. Reg. 24. & de quo fit mentio in Canticis, vnde potius legendum esset, Gades. Non enim Cades hic est nomen solitudinis, quæ Nume. 13. dicitur desertum Pharan, & Numeri 33. desertum Sin, sed locus fertilior & iucundior, iuxta Iericho. In quo apparet arborem palmam illo tempore creuisse nobilissimam, quæ illis regionibus adeo fuit frequens & nobilis, vt toti regioni nomen dedisse putetur. Nam Phœnicia dicta est à palma, quæ Græcis *φοινίξ* dicitur. Sic & in Iericho apparet tunc fuisse rosarû plantationem, quæ & in maiorem quàm alijs locis excreuerit altitudinem, & rosas protulerit gratiores. His ergo arboribus se etiam ob earum celebritatem, quas in illis obtinent, comparat, significans suam celebritatem quam consecuta sit in populo Dei, simulque indicans sibi competere quicquid vel in palma, vel in plantis rosæ, siue ob altitudinem, siue ob pulchritudinem oculis placet, aut alia quauis ratione homini gratum est. Nam palma præter insignem altitudinem, etiam gratum & dulcissimum profert fructum, quem dactylum dicimus.

18 Quasi oliua speciosa in campis, & quasi platanus exaltata sum iuxta aquam in plateis.

ET hic notatur arborum pulchritudo ob singulares earum conditiones. Nam & oliua delectat suo fructu, & platanus suorum foliorum latitu-

latitudine & ramorum expansione, à qua & nomen accepit. Platos enim Græcè, Latinè latum dicitur. Vnde hæc arbor magnam vmbra de se diffundit, ob quam vnicè expetitur teste Plinio lib. 12. cap. 1. Quis non iure, inquit, miretur arborem vmbra gratia tantum, ex alieno petitam orbe? Platanus hæc est per mare Ionium in Diomedis insulam, eiusdem tumuli gratia primum inuecta, inde in Siciliam transgressa, atque inter primas donata Italiae, & iam ad Morinos vsque prouecta, ad tributarium etiam pertinens solum, vt gentes vectigal & pro vmbra pendant. Hæc ille. De hac arbore hic dicitur, quod sit iuxta aquam, quod scilicet multum humoris requirat. Additum etiam est ab interprete, in plateis, hoc est, latis vijs, vt correspondeat illi quod præcedit, in campis. Vt enim conuenit oleas esse in campis, ita platanum in latis vijs, vt sit viatoribus sua vmbra refrigerium. Significat ergo sapientia se & dulcedinem adferre instar oliuæ, & refrigerium instar platani.

19 Sicut cinnamomum & balsamum aromatizans odorem dedi, & quasi myrrha electa dedi suauitatem odoris.

PRo, balsamum, æditio Complutensis habet $\pi\lambda\alpha\theta$, quæ dictio putatur significare massam ficorum & caricarum, quanquam hæc magis dicatur Græcis $\pi\alpha\lambda\acute{\alpha}\theta\eta$. Germanicum exemplar habet $\alpha\sigma\pi\acute{\alpha}\lambda\alpha\theta$, atque sic potius legendum esse vel ex eo satis patet, quod hic enumerentur aromatica, inter quæ est $\acute{\alpha}\sigma\pi\acute{\alpha}\lambda\alpha\theta$, non autem $\pi\lambda\alpha\theta$ vel $\pi\alpha\lambda\acute{\alpha}\theta\eta$. Et Rabanus legit aspalathum, quæ lectio etiam in scriptis quibusdam reperitur, & in Glosa ordinaria, quamuis ibi corruptè fere legatur aspalthum: quæ dictio cum non intelligeretur à scriptoribus, mutata est in aliam sono similem & notiozem, balsamum, quomodo interpretem non verissem vel inde satis patet, quod mox de balsamo subiungat. Vera ergo lectio est, aspalathos vel aspalathum. Quid autem ea dictio significat, adfert etiam Rabanus ex Plinio, qui libro 12. cap. 24. sic scribit: In eodem tractu aspalathos nascitur, spina candida, magnitudine arboris modicæ, flore rosæ, radix eius vnguentis expetitur. Tradunt in quocunq; frutice curuetur arcus cœlestis, eandem quæ sit aspalatho suauitatem odoris existere, sed in aspalatho inenarrabilem quandam, &c. Quidam existimant esse arborem, quam officinæ vocant lignum Rhodium. Itaque postquam se sapientia comparat arboribus nobilioribus, quæ ob magnitudinem sunt oculis gratæ & præclaræ, hac iam sententia se confert arbusculis odore præstantibus, & olfactui gratissimis. Sicut enim aspalathos vel aspalathû arbusculæ species est, ita & cinnamomum & myrrha, non tantum fructuum nomina sunt, sed & arbuscularum & fruticum. De cinnamomo enim scribit Plinius lib. 12. cap. 19. nasci apud Æthiopes, esseque fruticem duorum cubitorum altitudine, quatuor digitorum crassitudine, statim à terra sex digitis furculosum, arido similem. Et de Myrrha idem eodem libro cap. 15. scribit: arborem esse quæ in Arabia nascitur altitudinis quinque cubitorum non sine spina, cau-

dice duro & intorto, crassiore quàm thuris. Huius cortice inciso defluit lachryma, quæ & ipsa myrrha vocatur & stacte. Eius præcipua virtus est vt mortuorum corpora incorrupta seruet. His ergo tribus arbusculis aromatizantibus, hoc est, aromata & species odoriferas de se præbentibus, & suauem odorem exhibentibus, se comparat rectè sapientia, significans se summam dulcedinem suis adferre, & quicquid in istis est vel voluptatis vel vtilitatis corporaliter, id ipsam etiam spiritualiter suis præstare.

20 Et quasi storax, & galbanus, & vngula, & gutta, & quasi libanus non incisus vaporauit habitatione meam, & quasi balsamum non mixtum odor meus.

Post arbores odoriferas, comparat se in hac sententia sapientia præclarioribus resinis arborum & fruticum. Est enim storax, resina arboris, quæ Græcè dicitur styrax, & in Arabia crescens, cotoneæ malo similis est, fructu maiore quàm auellana, specie candidi pruni: ex qua manat liquor eiusdem nominis, coloris flauis, resinosis, albicantibus fragmentis, odoris perseverantis, quem hodie officinæ vocant storacem. Rabanus hic legit, styrax, Græcis autè hic non est huius mentio. De styrace vide Plinium lib. 12. cap. 17. Galbanus vel galbanum, succus est siue lachryma fruticis, quæ ferula dicitur, nascètis in Syria, de qua sic Plinius lib. 12. cap. 25. Dat & Galbanum Syria in eodem Amano monte è ferula quam eiusdem nominis resinæ modo stagonitim appellant, &c. Per vngulam hic oportet intelligere eam aromatis speciem quæ Exodi 30. dicitur onyx, & inter quatuor aromatum species, quæ ad thymiamam conficiendum decretæ sunt, censetur. Nam ὄνυξ Græcè, quod nomen hic ponitur, Latinè vnguem significat, & inter cætera significat aroma quoddam & resinam, sic dictam quòd vnguis humani colorem referat. Per guttam intelligenda est hoc loco, sicut & Psal. 44. cum dicitur: Myrrha & gutta & casta, &c. resina, quæ ex frutice myrrha desudatur, quæ Græcis σάκκη dicitur, à distillando, quia Græcis σάκκη, distillare est. Hoc enim loco, sicut & Psal. prædicto, pro gutta est σάκκη, quod nomen seruatum est Exodi 30. Pro; quasi libanus non incisus; Græcis est, ὡς λίβανος ἀτμίζ, hoc est, vt thuris vapor. Significat enim libanus non tantum montem, sed etiam arborem thuriferam & thus. Itaque notandum diligenter, in originalibus Græcis hic tantum recenseri quatuor species aromaticas, id quod; eas ex quibus Exodi 30. præcipitur confici thymiamam Domino offerendum. Nec est; vaporauit habitationem meam; sed tantum est, quasi thuris vapor ἐν σκηνῇ, in tabernaculo, vt significetur sapientiam se conferre quatuor illis speciebus quæ in tabernaculo Dei offerebantur in thymiamate ex illis confecto. Noster interpres declarat se legisse, ὡς λίβανος ἀτμίζ non ἀτμίζ. Itaque per libanum hic oportet accipere ipsam arborem thuriferam, quæ peculiaris est Arabiæ: aut potius ipsum thus, quod ex eadem arbore profluit & colligitur, dijs peculiariter etiam apud gentes dicatum. Verum quo-

quomodo intelligendū sit quod dicitur; libanus nō incisus; non video, cum thus colligatur incisis arboribus, nisi fortè aliquando vltro defudet ex arbore, idq; melius sit, eo quod ex incisione colligitur, sicut de myrrha scribit Plinius, quòd fudet sponte priusquam incidantur, eamque resinam stacten dictam; cui nulla præfertur. At hæc meditati & diligentius perquirenti occurrit certius aliquid ex Plinio, quod de libano non inciso dicendum est. Is enim lib. 12. cap. 14. inter cætera quæ de thure scribit, sic habet: Præcipua gratia est mammoso thuri, cum hærente lachryma priore, alia confecuta miscuit se. Singula hæc manum implere solita inuenio, cum minore diripiendi auiditate lentius nasci liceret. Græci stagoniam & atomum tali modo appellant, minorem autem orobiam, micæ concussu elisas mannam vocamus, &c. Hoc ergo hic dicitur, libanus non incisus, quod Plinius dicit vocari thus atomum, cum, vt diximus, interpres noster pro, non incisus, hic legerit ἄτομος. Cum dicitur; vaporavi habitationem meam; verbum, vaporavi, actiue positum est pro suffire & suffumigare, quemadmodum dixit Virgilius 11. Æneidos: Succedunt matres, & templum thure vaporant. Significat ergo Sapientia se velut optimi odoris vaporem de seipsa sparsisse in populo quem sibi in suam delegerat habitationem, dum eum gratissima & suauissima doctrina imbuit, quæ mentes hominum non minus recreat & delectat, quàm aromata illa odoratum corporalem. Addit interpres de balsamo non mixto, intelligens succum balsami non vitiatum aut adulteratum aliqua mixtione. Nam balsamum quoque & arborem significat & succum qui ex ea colligitur. De hac arbore, eiusque succo multa Plinius lib. 12. cap. 25. scribēs, omnibus odoribus præferri ait balsamum vni terræ Iudææ concessum, quondam in duobus tantum hortis, utroque regio, altero iugerum viginti non amplius, altero pauciorū, &c. Inciditur arbulcula vitro, lapide, ossesive cultellis, & succum emittit eximie suauitatis, qui opobalsamū dicitur. Nam Græcis ὀπὸν succus est. Cum autem mixtionibus varijs adulteretur, summa nō mixti probatio est, vt lac coagulet, & in veste maculas non faciat.

- 21 Ego quasi terebinthus expandi ramos meos, & rami mei honoris & gratiæ.
 22 Ego quasi vitis fructificaui suauitatem odoris, & flores mei fructus honoris & honestatis.

AD magis amplificandum suam excellentiā, adhuc duabus se confert arboribus, ramis, odore & fructu præstantibus, terebintho scilicet & viti. De terebintho scribit Plinius lib. 13. cap. 6. esse arborem circa Idam, Macedoniamq; breuē & fruticosam, in Damasco Syriæ magnā & copiosam, oleæ flore, sed puniceo. Cuius baccae primū sunt herbaceæ, mox rubræ: & cum maturuerint nigrantes, magnitudine fabæ. Fundit etiā resinam odoratissimā hæc arbor, vt testatur idē lib. 14. c. 20. Instar ergo terebinthi dicit se sapientia expandere ramos suos, quòd suā vim & efficaciam

ad multos diffundat cum summa & gratia & utilitate. Ramos suos dicit esse honoris & gratiæ, subaudi ramos, vt exprimunt Græca, quia honorem adferunt simul & gratiam. Ita & instar vitis dicit se proferre & germinare suauem odorem, quia se gratam & delectabilem suis exhibet, suamque famam ac nomen latè spargit. Flores suos dicit esse fructus honoris & honestatis, quia proferunt tales fructus, honorem scilicet vel gloriam, & diuitias. Nam hic rursus nomen honestatis pro diuitijs ponitur, cum Græcis sit $\kappa\lambda\epsilon\tau\epsilon$. Itaque in duobus se imitari dicit vitem, & in odoris suauitate, quæ est in flore vitis: & in fructus præstantia, qui florem sequitur. Ita enim & sapientia suis amatoribus voluptatem adfert, tanquam gratum florem, & simul gloriam & opes, tanquam veros & solidos fructus. Hic ergo dicens; rami mei honoris & gratiæ; item, flores mei fructus honoris & honestatis; ipsamet explicat similitudines quas hætenus attulit multas, quod & clarius facit subiungens:

23 Ego mater pulchræ dilectionis, & timoris & agnitionis & sanctæ spei.

BEne pulchræ vel bonæ dilectionis (vtrumque enim significat Græca dictio $\kappa\alpha\lambda\omega\varsigma$) dixit, quia est & turpis & mala dilectio. Quatuor doctrinæ suæ fructus commemorat, optimo ordine se consequentes, nempe vt qui fuerint ab ea instituti, Deum & quæ Dei sunt diligant, diligentes colant & reuereantur, tum & perfectam cognitionem ac sapientiam habeât, quam adfert Dei timor, ac postremùm vt per hæc firmam in Deum spem collocent. Spes enim confirmatur ex testimonio bonæ conscientiæ & perfectiore Dei cognitione, iuxta illud Psal. Sperent in te qui nouerunt nomen tuum.

Psalm. 9.

24 In me gratia omnis vitæ & veritatis, in me omnis ipes vitæ & virtutis.

EX Græcis percipi non potest an in priori membro legendum sit, vitæ an vitæ, nam vtrumque legitur, quia hic versus hodie in Græcis non est. Rabanus & codices etiam plures scripti habent; vtrouque vitæ. Incertum item an dictio, omnis, in priori membro, referenda sit ad genitium, vitæ, an ad nominatiuum, gratia. Rabanus refert ad genitium, vitæ, vt significetur Dei gratia nos & præsentem obtinere vitam & futuram. Menus tamen sicut in secundo membro refertur ad nominatiuum, spes, ita & in priori ad nominatiuum, gratia, vt sit sensus: Per me obtinetur omnis gratia, & quæ in bona vita consistit, & quæ in veritatis agnitione sita est. Per me habetur omnis spes & quæ est de vita æterna obtinenda, & quæ est de virtute habenda, quæ ad vitam æternam consequendam est necessaria. Vt in priori membro sit sermo de vita gratiæ, ad quam necessaria est veritatis cognitio: in secundo de vita gloriæ, ad quam perducit virtus.

Transite

25 Transite ad me omnes qui concupiscitis me, & à generationibus meis adimplemini.

Postquam explicauit qui sint fructus ipsius, rectè subiungit hanc inuitationem ad fructuum illorum participationem, ob cuius desiderium excitandum tota illa narratio & commendatio sui fuit introducta. Generationes enim vocat fructus quos ipsa progignit, & quorum supra se matrem esse dixit. Dicit, adimplemini, significans fructus huius mundi non saturare, aut eam saturitatem non esse salutarem, nec expetendam. Item se suos fructus non auarè impartiri, sed licere vnicique tantùm ex eis accipere, quantum eorum voto satis esset.

26 Spiritus enim meus super mel dulcis, & hæreditas mea super mel & fauum. Memoria mea in generatione sæculorum.

Pro, spiritus, Græcis nunc est *ἡ μνημόσυνοϋ*, memoria vel memoriale.

At interpres videtur legisse *πνεῦμα*, quanquam & de memoria subiungat, ita vt vtrunque legerit. Spiritum sibi sapientia tribuit, sicut supra ei tributa est anima. Significat autem nomine spiritus, suam naturam de se per legis doctrinam & opera mirabilia spirantem suauè apud homines odorem, quomodo & Sapientia 12. dicitur: O quàm bonus & suauis est Domine spiritus tuus; quod non tantùm de spiritu sancto, tertia in diuinitate persona, est accipiendum, cum etiam spiritui sancto dici possit: Domine suauis est spiritus tuus. Per hæreditatem sapientia, intelligitur hic communiter vita æterna, quam suis sectatoribus largitur sapientia. At cum in sequentibus ipsam legem vocet hæreditatem Israëlì datam, verisimilius est etiam illam hic vocatam sapientia hæreditatem, quam & credo illam appellare *ἡ μνημόσυνοϋ*, memoriam suam, vel potius memoriale suum. Dictio enim Græca magis significat memoriale aliquod & pignus quod ad conseruationem memoriae relictum sit. Tale autem memoriale, est lex à sapientia Dei fidelibus relictæ, idque in perpetuam possessionem. Itaque idem hic dicitur quod in Psalmis: Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo. *Psal. 118.* Desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum, & dulciora super mel & fauum. *Psal. 118.* Et rectè probatur generationes & fructus sapientia appetendos, propter dulcedinem spiritus qui percipitur in lege Dei, & eloquiorum eius.

27 Qui edunt me, adhuc esurient: & qui bibunt me, adhuc sitient.

Tanta est & talis sapientia Dei in scripturis & eloquijs sacris relictæ dulcedo, vt eius satietas & fastidium nunquam hominem sapientia amantem capiat, imò vt semper magis auidum ipsius efficiat. Quod pulchrè hac sententia significatur, nempe gustata sapientia veluti cibo potuque suauissimo, appetitum non (vt in cibis corporalibus fieri solet) amitti, sed retineri & augeri. Nec obstat his quod supra dixit sapientia,

Grego-
rius.

piencia, adimplemini. Item quod Dominus dixit: Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Nam esuries & sitis, de qua dicitur in hac sententia, tantum excludunt fastidium, & includunt ulteriorem appetitionem rei habitæ. In sententia verò Domini nomine sitis, inopia significatur & desiderium rerum alienarum: sicut & supra cum dixit sapientia, adimplemini, significatum est fructus sapientiæ inopiam tollere & desiderium rerum alienarum. Multum dilucidant hanc sententiam quæ D. Gregorius scripsit homil. 36. super euangelia. Hoc distare, inquit, fratres charissimi inter delicias corporis & cordis solet, quòd corporales delitiæ, cum non habentur, graue in se desiderium accendunt: cum verò auidè eduntur, comedentem protinus in fastidiu per fatietatè vertunt. At contra spirituales delitiæ, cum non habentur, in fastidio sunt: cum verò habentur, in desiderio: tantoque amplius à comedente esuriuntur, quanto & ab esuriente amplius comeduntur. In illis appetitus placet, experientia displicet. In istis appetitus vilis est, & experientia magis placet. In illis appetitus saturitatem, saturitas fastidium generat: in istis autem appetitus saturitatem, saturitas appetitum parit. Augèt enim spirituales delitiæ desideriu in mente dū satiant, quia quanto magis earu sapor percipitur, eo amplius cognoscitur quod auidius ametur. Et ideo nō habitè amari non possunt, quia earu sapor ignoratur, &c.

28 Qui audit me, non confundetur: & qui operantur in me, non peccabunt.

Alium fructum perceptæ sapientiæ explicat hæc sententia, nempe quòd per eam duplex malum effugiet sapientiæ studiosus, confusionem scilicet & peccatum. Qui, inquit, audit me, hoc est, obedit mihi, nunquam pudore afficietur, quia & hic fiducialiter deget, & ab æterna confusione liber erit, nec spe sua frustrabitur. Et qui operatur in me, hoc est, qui sua per me obeunt negotia, non peccabunt in eis, sed sua feliciter & bene peragent. In priori ergo membro *ἰτυχησας*, hoc est, felicitatem promittit: in secundo *ἰνπραξιας*, hoc est, bonam operationem.

30 Qui elucidant me, vitam æternam habebunt.

Hæc pars iam Græcis non est, rectè tamen superioribus subijcitur, ut postquam dictum est quid boni consequentur sapientiæ auditores, diceretur etiam quid consequentur eius doctores. Hi enim sunt qui elucidant sapientiam, hoc est, qui eam in lucem proferunt, & clariorem alijs faciunt dum eam docent, & suis expositionibus explanant. His amplius quid promittit quàm auditoribus, quia illis promisit tantum non confundi, istis vitam æternam. Quia, ut dicitur apud Danielelem, qui ad iustitiam erudiunt multos, fulgebunt quasi stellæ in perpetuas æternitates. Sed notandum quòd dicat, qui elucidant me, contra eos qui suam gloriam venantur ex doctrina verbi Dei, sese cupientes celebrari, nec tantum gloriam sapientiæ & veritatis quærentes.

Hæc

- 31 Hæc omnia liber vitæ, & testamentū altissimi, & agnitio veritatis.
 32 Legem mandauit Moyſes in præceptis iuſtitarum, & hæreditatem domui Iacob & Iſraël promiſſiones.

Hæc cum ſequentibus aliquot ſententijs videntur ab ipſo authore inſerta ad explicationem & confirmationem præcedentium, quamuis poſſint etiam accipi vt ſint adhuc verba ſapientiæ loquentis & explicantis ſua verba. Habent autem Græca vnâ tantum ſententiam hoc modo: Hæc omnia liber testamenti Dei altissimi, lex quam mandauit nobis Moyſes, hæreditatem in congregationibus Iacob. Niſi quod Germanicum exemplar non habet nominatiuum, lex, ſed genitiuum, legis, nec habet pronomen, nobis. Sensus ergo eſt: Hæc omnia prædiſta de ſapientia, ſunt vel cōtinet aut præſtat liber legis diuinæ, qui ſapientiam Dei quatenus hominibus eſt neceſſaria complectitur, cuius doctrina obſeruata præſtat eam ſeruantibus bona ſuperius inſinuata. Hic liber complectens totam ſacram ſcripturam, liber eſt vitæ, quia vitam conferens ſeruantibus. Eſt & testamentum altissimi, quia in ſe continet fœdus & pactum quod cum populo ſuo Deus pepigit, continens & quid Deus à nobis requirat, & quid ipſe nobis promittat. Additur rectè; & agnitio veritatis; quia ſapientia non conſiſtit in libro legis, niſi per eum agnoſcatur veritas, verus ſcilicet Deus, & verus eius cultus, atque vera bona, ad quæ eius cultus hominem perducit. Quis autem ſit liber vitæ explicatur ſequenti ſententia, quæ collatione facta cum originalibus ſic videtur accipienda; Legem mandauit Moyſes conſiſtentem in præceptis iuſtarum actionum, quæ vel erga Deum, vel erga proximum ſeruandæ ſunt. Hanc, inquam, legem mandauit, & hæreditatem domui Iacob & promiſſiones Iſraëlis, hoc eſt, ſic eam mandauit vt & eſſet hæreditas progeniei Iacob, imperpetuum poſſidenda ab illa, & contineret præter præcepta etiam promiſſiones Iſraëli factas.

- 33 Poſuit Dauid puero ſuo excitare regem ex ipſo fortiſſimum, & in throno honoris ſedentem in ſempiternum.

Hic verſus in Græcis exemplaribus nunc non eſt, & Germanicum quidem exemplar nihil habet eius loco, ſed quod ſequitur; Qui implet quaſi Philon; coniungitur cum his quæ iam dicta ſunt de libro legis Moyſi, vt omnes illæ comparationes referantur ad legem Dei. Complutenſis autem æditio, loco huius noſtræ ſententiæ, duas habet ſententias hoc modo: Ne deficiatis roborari in Domino, vt ipſe vos cōfortet: Adhærete illi, Dominus omnipotens Deus ſolus eſt, & non eſt amplius præter illum ſaluator. Quæ longe minus huic propoſito videntur conuenire, quàm quod nos legimus, quod omnino eſt veriſimile noſtrum interpretem in ſuo exemplari legiſſe. Nec enim eſt probabile, illum de ſuo tam multa addidiſſe, quibus nihil tale in ſuo exemplari reſpondiſſet. Porrò hanc ſententiam non pertinere ad Salomonem, qui Da-

- qui Dauidi in regno successit, sed ad Messiam, qui, cum hæc scriberentur, expectabatur nasciturus ex femine Dauid, manifestum est ex illo quod dicitur; sedentem in throno honoris in sempiternum; quod Salomoni non conuenit, sed illi de quo dictum tunc erat: Super folium Dauid, & super regnum eius sedebit: vt confirmet illud & corroboret, a modo & vsque in sempiternum. De Messia autem rectè hic subiungitur, siue occasione promissionum quæ in lege Moyſis continentur, quia hoc tunc vnice inter omnes promissiones expectabatur, vt veniret promissus Dauidi Messias: siue potius quia hic futurus erat alter post Moyſen legislator, qui suæ doctrinæ sapientia perfecturus erat legem Moyſaicam, vt postquam dictum est sapientiam contineri in libro fœderis Domini, subiungatur de duobus legislatoribus: quorum alter tulit legem veterem, alter laturus erat legem nouam, & testamentum nouum per Ieremiam promissum. De hoc ergo dicit, quod altissimus posuit, hoc est, constituit atque promisit Dauidi puero suo, hoc est, famulo suo, excitare ex ipso regem fortissimum, qui scilicet ab omnibus hostibus & seruitute populum suum liberaret, qui & sederet in throno regio in sempiternum, nullum vnquã habiturus successorẽ. quasi dicat: Ille absoluet nobis sapientiam per legem & prophetas ex parte expressam, sicut dixit Samaritana: Scio quia Messias venit, qui dicitur Christus, cum ergo uenerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyſes enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis, sicut me ipsum audietis, &c.

Isaie 9.

Ierem. 31.

Ioan. 4.

Deut. 18.

34. Qui implet quasi Phison sapientiam, & sicut Tigris in diebus nouorum.

Relatiuum, qui, hic & in sequentibus sententijs, nostri referunt ad regem illum fortissimum, de quo in superiori versu, vt quæ sequuntur de Christo sint peculiariter dicta, & ad euangelicã pertineant doctrinam, in quam sanè ea omnia perfectius quadrant, quàm in legem veterem. At hanc non esse genuinam huius loci tractationem, præter alia quæ dici possent, ex eo manifestum, quod pro illo; *Qui implet;* est participium *ἑμπιμπλῶν*, quod non potest commodè referri ad accusatiuum, regem fortissimum, sed ad illud quod est suppositum verbi, posuit, in præcedenti sententia, sicut in æditione Complutenſi refertur ad Dominum, de quo ibi præcedit: & in æditione Germanica refertur ad librum legis, de quo ibi præcedit. Sensus ergo nostræ lectionis est: Ille posuit Dauidi excitare ex ipso regem, qui sapientiam abundè instar fluminum hominibus profundit, sicut per Moyſen fecit, facitque, & per Christum suum suo tempore facturus est. Comparat ergo Deum in sapientiæ suæ communicatione aliquot celebratissimis illi populo & sacris fluminibus, nempe quatuor illis fluminibus quæ Genesis 2. dicuntur egredi ex paradyſo, & Iordani præcipuo Iudaicæ terræ fluuiio, significans

Genes. 2.

eans per hæc Deum omnis veræ sapientiæ esse fontem & authorem. Atque hæc flumina eo disponit ordine, quem habent in mundi constitutione. Primus enim ab oriente est Phison Indiæ fluuius, idem cum eo quem, teste Hieronymo, Gangem scriptores vocant. Sequitur illum Tigris, post eum Euphrates, ac deinde Iordanis, & postremum Gehon, quem Nilum Æthiopiæ & Ægypti fluuium putant. Quæ quinque flumina non tantum recenset ob earum celebritatem, sed etiam quod sacra essent: quatuor quidem illa ob paradysum in qua ortum suum habere scribuntur, Iordanis autem ob miraculosum Iudaici populi transitum, præter alia miracula quibus celebris est. Dicit ergo Deum implere sapientiam, hoc est, copiosam hominibus profundere sapientiam, quomodo Phison & Tigris copiosam de se diffundunt aquam. Per dies novorum significat tempus veris, in quo fructus terræ innouantur, quando verisimile est Tigrim magis inundare solitum, ad irrigationem terræ, & eius commoditatem. Itaque ea parte addita, significatur Deum non tantum copiosè sapientiam communicare hominibus, sed etiam opportunè & vtiliter. Et notandum est authorem, sicut prius sapientiam comparauit varijs arboribus, ita nunc comparare aquis diuersorum fluminum, vt sicut illis similitudinibus significatum est in sapientia inueniri quicquid gratiæ & vtilitatis in nobilioribus arboribus inuenitur: ita & hic significaret eam omnem adferre mundo vtilitatem, quam adferunt illorum fluminum aquæ. Et arboribus enim similis est sapientia ob fructus quos profert: & aquis, quod mentes hominum irriget, fecundet, atque refrigeret.

35 Qui adimplet quasi Euphrates sensum, qui multiplicat quasi Iordanis in tempore messis.

DEus, inquit, instar Euphratis multam aquam profundentis, etiam adimplet sensum, hoc est, intellectum vel prudentiam, (est enim Græcis *σύνεσις*) hoc est, copiosam intelligentiam & prudentiam de se diffundit in varios homines, eam copiosè dispertiens. Et hanc intelligentiam multiplicat in hominibus, sicut Iordanis multiplicat aquas suas in tempore messis, iuxta illud Iosue 3. Iordanis ripas aluei sui tempore messis impleuerat. Iosue 3.

36 Qui mittit disciplinam sicut lucem, & assistens quasi Gehon in die vindemiæ.

BEne inter comparationes à fluuijs desumptas, inserit etiam similitudinem à luce solis mutuata, quia & hæc aptissima est ad significandum & copiam sapientiæ quæ non parcè Deus elargitur, sed, vt dicit Iacobus, dat omnibus affluenter, nec impropert, & eiusdem muneris oportunitatem, vtilitatè atque naturam. Vt enim lux mortalibus summè necessaria est, ita miserrima est vita hominis sapientia destituta, quæ instar lucis est ipsi menti, viam rectam commōstrans, & discrimina rerum. Iacobi 1.

Dicit

Dicit ergo Deum mittere, hoc est, emittere disciplinam vel doctrinam & sapientiã, sicut lucem, quia scilicet copiosè eam à se in homines diffundit, sicut sol lumen copiosum longè lateque spargit, & quia cū summa hominum vtilitate id facit, item quia per eam hominū mentes illustrat. Eundem Dominum dicit sapientiam quam de se mittit, assistere, hoc est, præsentè exhibere, quemadmodū Gehon vel Nilus exhibet præsentem aquam multam tempore vindemiarum. Eo enim tempore fit Nili incrementum in Ægypto cum summa terrè illius vtilitate. Cū enim Maius exhibeat in Ægypto tempus messis, teste Plinio lib. 18. plus solstitium æstiuale, eodem teste, incipit Nili incrementum. Commodè autem participium, assistens, ab interprete additum actiue capitur, quemadmodum sepe, sisto, pro præsentem exhibeo ponitur, vt repetatur accusatiuus doctrinam, & respondeat verbo, mittit, & sit sensus: Mittit eam, & quam mittit etiam sistit, & cofam exhibet. Et hic quoque tempus appositum, scilicet in die vindemiæ, insinuat non tantum copiosè, sed etiam opportunè & vtiliter sapientiam hominibus exhiberi, eaque hominū mentes fecundari, quemadmodum Ægypti solum incremento Nili opportuno tempore præstito.

37 Qui perficit primus scire ipsam, & infirmior nõ inuestigabit eã.

GREGORII est, Non perficit primus scire eam, & sic extremus non inuestigauit eam. Quo significatur sapientiam ita esse incomprehensibilem, vt eius plenam cognitionem nec qui primus eius fuit studiosus, sit assecutus, nec assecuturus sit qui vltimus ei inuestigandæ vacabit. Noster pro *α*, non, legit, *ω*, qui. Nec est dissimilis sensus. Significatur enim quòd Dominus Deus primus perficit scire eam, hoc est, perfectam eius habet scientiam, & quicumque eo est infirmior, vt est omnis creatura, nunquam plene eam inuestigabit, ita vt nihil præterea de ea restet inquirendū & cognoscendum. Quod sequens bene comprobat sententia.

38 A mari enim abundauit cogitatio eius, & consilium eius; ab abyssõ multa.

Legendum esse, ab abyssõ, potius quàm, in abyssõ, cū vtrumque in scriptis reperiatur, Græca docent, quæ habent, *ἀπὸ δέλατος*. Certè Rabanus habet, ab abyssõ. Et dicitur Hebraica phrasi, à mari, & ab abyssõ, pro, plusquam mare, & plusquam abyssus. Vnde sensus est cogitatio sapientiæ copiosior est & incomprehensibilior quàm sit mare, & consilia eius minus peruestigari possunt, quàm maxima aquarum profunditas, iuxta illud Pauli: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. &c.

39 Ego sapientia effudi flumina, ego quasi trames aquæ immensæ de fluuio, ego quasi fluuius Doryx, & sicut aquæductus exiui de paradyso.

PRO his omnibus Græcis tantum est vna sententia bimembris, sic habens; *ἡ σοφία ὡς δὲ ὕδωρ ἀπὸ ποταμοῦ, καὶ ὡς ὕδωρ ἀγαγὼν εἰς παράδεισον.* Ego sapientia veluti fossa de fluuio, & veluti aquæ ductus exiui in paradysum. Non est enim Græcis nomen aliquod fluuij qui Doryx dictus sit, sed est nomen appellatiuum *δωρυξ*, quod fossam significat, pro quo semel hic & mox postea vertitur trames. Nam & postea ponitur nomen *δωρυξ*. Semel autem ponitur tanquam nomen proprium alicuius fluuij vnde omnino verisimile est illam partem; ego quasi fluuius Doryx; in nostram lectionem esse insertam ex altera aliqua versione margini prius ascriptam, & postea textui immixtam. Nam pro illo quod illi parti apud Græcos respondet, semel hic versum est; Ego quasi trames aquæ immensæ. Trames enim aquæ, non est aliud quàm fossa à fluuio deducta ad transferendum aquam. Hanc coniecturam certiore facit, quòd vt notatur in Biblijs Roberti, quidam libri habeant; quasi Doryx à flumine; non autem quasi fluuius Doryx. Rabanus quidem dicit fluuium Doryx quosdã existimare esse amnem Armeniæ qui Araxis dicitur. At nullo fide digno authore probari potest, vel hunc vel alium aliquem fluuium dictum nomine Doryx. Quod quidam animaduertentes, mutauerunt nomen Doryx in vorax. Nam & sic quidam libri habent, & placeret magis ea lectio, nisi inspectis originalibus magis verisimile esset versum fuisse Doryx ab aliquo, qui hoc nomen in Græcis corruptè legit, aut non satis animaduertit quid significaret. Quod si ea lectio sit retinenda, conuenientius fuerit vt nomen, Doryx, apud nos appellatiuè accipiatur, pro eo quod Græcis significat *δωρυξ*, & sit sensus: Ego sum quasi fluuius, sed talis qui est fossa ex magno aliquo fluuio deducta, vt idem significetur cum eo, ego quasi trames aquæ immensæ. Itaque postquam author huius libri suis verbis exposuit quomodo Deus sapientiam suam copiosè instar fluminum hominibus communicat, rursum introducit sapientiam loquentè de seipsa, ac ostendentè se, quatenus à Deo communicatur hominibus, rectè cõparatam esse aquis à magno aliquo fluuio deductis, seque instar multarum aquarum copiosè rigare hominum mentes. Ego inquit, sapientia effudi in mundo per legem & sapientium doctrinam, atque internam inspirationem flumina, hoc est, copiosam mundo exhibui doctrinam, quam tamen non ex me ipsa accepi, sed sum quasi fossa aliqua via immensæ aquæ de fluuio aliquo magno deducta, hoc est, sum quasi fluuius fossilis, & sicut aquæ ductus exiui in mundum ad homines de paradyso cœlesti, vbi fons est omnis sapientiæ & verus locus voluptatis. Significat ergo legis doctrinam, per quam sapientia hominibus est comunicata, originem suam habere à Deo: nec tamen quauis copiosè sit comunicata, omnem Dei sapiētiam ad nos plenè derivatam, sed partem tantum, quæ nobis & conueniebat & necessaria fuit. Habent quidem Græca; Exiui in paradysum; & tunc per paradysum; intelligitur hortus ille de quo sequitur: Rigabo hortum meum. Conuenientem tamen etiam habet sensum, quòd se sapientia dicat exisse de paradyso

dyso illo mystico, qui est beatorum locus, ut sit allusio ad paradysum terrestrem, de quo Gen. 2. & significetur, quod quemadmodum ex paradysi illius fonte, quatuor flumina diuisa sunt & egressa in mundum: ita & ipsa ortum suum in mundo habuit, ex plenitudine cœlestis sapientiæ, quæ in Deo à beatis plenius hauritur & percipitur.

40 Dixi: Rigabo hortum meum plantationum, & inebriabo pratus mei fructum.

Legendum potius, pratus vel prati, ut habent quidam libri, quàm partus, Græca dictio insinuat *πρασία*, quæ areolam hortorum, & consitionem olerum significat. Ad cuius vocis imitationem verisimile est interpretem vertisse, prati, vel potius pratus. nam delectatur vocibus quartæ inflexionis, quæ hoc libro frequenter occurrunt. Ea dictio cum offenderet quosdam tanquam obsoleta, mutata est in, partus. Ita enim plerique cum se rectè corrigere putant quæ videntur absconsa, veram lectionem præsumpta scientia deprauant. Per suum hortum plantationum & pratum suum, significat sapientia Dei populû, quem colendum suscepit, & in quo suam voluptatem constituit, qui plantationum hortus est, quia in eo magna est plantarum, hoc est, hominum iustorum & multitudo & varietas, diuersos fructus proferentium: qui ut Dei munere in iustitia sunt plantati, ita assidua egent sapientiæ irrigatione, sine qua aridi efficerentur, nec fructus aliquos dignos proferrent. Indicat ergo sapientia se à magno flumine cœlestis sapientiæ emanasse in hunc mundum, ut ecclesiam electorum rigaret: nec tantum rigaret, sed etiam inebriaret, ut copiosum fructum Deo proferre valeret.

41 Et ecce factus est mihi trames abundans, & fluuius meus appropinquauit ad mare.

Significat se suo profluuiio & irrigatione non defecisse & exhaustam esse, sed contra valde profecisse & auctam esse. Et ecce, inquit, est quod mireris, trames ille aquæ, de quo dixi, factus est mihi abundans, hoc est, copiosus admodum, excrefcens scilicet in iustum flumen, quia Græcis est; factus est mihi *διδυμὸς*; hoc est, fossa in flumen. Et fluuius meus etsi in principio fuerit exiguus, tamen mox appropinquauit ad mare, hoc est, similis mari factus est. Quibus verbis significat, ex paruis initijs sacræ doctrinæ, maxima incrementa consecuta esse. Moyse enim libris accesserunt scripta & oracula prophetarum: & cum sacra doctrina prius tantum recepta esset in exiguo Iudaico populo, iam tunc cum hæc scriberentur, cœpit dilatari per dispersos Iudæos ad exterarum gentes. Sed omnium perfectissimè per expectatum tunc Messiam nunc impletum est, quando Apostolorum prædicatio exiuit in omnem terram, & in fines orbis terræ verba eorum, & perfectè impletum est quod dixit Ilaias: Repleta est terra scientia Domini, sicut aqua maris operientis. Ad quam veritatis diuinæ diffusionem etiam respicitur in sequentibus.

Quoniam

Genes. 2.

Psal. 18.

Isaiæ 11.

42 Quoniam doctrinam quasi antelucanum illumino omnibus, & enarrabo illam vsque in longinquum.

Bene probat progressum & incrementum suæ doctrinæ, alia iam adducta similitudine, cuius supra etiam mentio fuit, lucis scilicet, quæ cum manè subito erumpit, mox toto orbe spargitur, sed per incrementa, ita vt diluculum obscurius sequatur clarior lux, quæ crescit vsque ad perfectam diem. Rectè ergo dicit sapientia, doctrinam meam quasi antelucanum, hoc est, diluculum, (Græcè enim est ἀντὶλαμπή) illumino omnibus, hoc est, ita eam omnibus claram facio & exhibeo, quomodo matutinum lumen subito post tenebras sol exhibet, spargens illud successiue, & augens per vniuersum orbem. Nec desinam illam diuulgare & notam facere vsque in longè distitas orbis partes. Eo enim tempore sacris Biblijs in linguam Græcam conuersis, cœpit sacra doctrina etiam ab exteris agnosci, quæ deinde per Messiaë doctrinam latissimè & plenissimè disseminanda erat in vniuerso orbe, fugatis idololatriæ tenebris. Quod authorem huius libri agnouisse futurum, satis ex his verbis intelligere licet. Nec mirum, cum apertè id Prophetæ expresserint, vt est illud Isaiaë: Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Isaia 49.

43 Penetrabo omnes inferiores partes terræ, & inspiciam omnes dormientes, & illuminabo sperantes in Domino.

Hinc versum Græca modò non habent, dubitandum tamen non videtur quin eum apud Græcos interpres legerit. Alioquin tam insignem sententiam de suo nequaquam additurus, cui nihil in Græcis responderet. Itaque promittit sapientia se non tantum radios suæ lucis per vniuersi orbis latitudinem sparsuram, sed etiam peruenturam ad inferiores partes terræ, hoc est, ad mortuos, quos & dormientes scripturæ more vocat ob resurrectionis spem. Ad eos se penetraturam, nullo obstaculo impediante, dicit, vt & illos illuminet, & sua luce recreet, sed tales qui in Domino sperant, & eius gratiam præstolantur. Quod etsi aliquosque per sapientiam præstitum est etiam ante Christi aduentum, quia iusti defuncti, per sapientiam fidei præstolantes eius aduentum, regniq; cœlestis per eum apertionem, ac tandem etiam corporum resurrectionem, huiusmodi spe semper recreati fuerunt, & illuminati: tamen perfectius impletum est cum Christus ad inferos descendens suæ præsentiaë luce perfudit iustos mortuos, eorumq; animas ex inferno secum eduxit. Implebiturq; perfectissimè, cum in nouissimo die eductis è visceribus terræ defunctorum corporibus, felici secum resurrectione consortes efficiet eos qui sperauerunt in ipso, eiusq; aduentum constanti fide præstolati sunt. Itaque insignis est hic locus, pertinens ad ea quæ per expectatum tunc Messiam erant præstanda, & manifestè satis spem resurrectionis confirmans.

44 Adhuc doctrinam quasi prophetiam effundam, & relinquam illam quærentibus sapientiam, & non desinam in progenies illorum usque in ævum sanctum.

Diversa hic est in Græcis lectio. Nam Complutensis æditio in principio sententiæ habet *ἔτι*, quoniam. Germanicū exemplar habet *et*, adhuc, ut noster vertit. Iuxta priorem lectionem hæc sententia adhuc continet verba loquentis sapientiæ. Iuxta posteriorem lectionem, hæc sententia est potius accipienda ut sint verba authoris, qui manifestè in sua persona loquitur sequenti sententia, ut patet ex cap. 33. ubi eandem sententiam repetit, & adiungit quædam, ex quibus licet intelligere satis etiam hanc sententiam pertinere ad ipsum authorem, ut post introductam sapientiæ orationem, hic iam nouo rursus capite incipiat præfari ad noua sapientiæ dogmata quæ subiecturus est. Proinde non abs re quidam scripti codices ab hac sententia nouum caput auspicantur, quidam à sententia sequente. Habent autem hanc sententiam Græca breuius sic; Adhuc doctrinam ut prophetiam effundam, & relinquā ipsam in generationes sæculorum. Dum dicit se prolaturum doctrinam sicut prophetiam, significat se diuinam doctrinam traditurum, quæ certa sit & solida, quæque non humano ingenio sit excogitata, sed diuinitus reuelata, sicut prophetæ spiritu sancto inspirati locuti sunt. Dum se dicit eam relicturum in generationes sæculorum, significat se eam scripto relicturum posteris, ut imperpetuum ab eis legi & audiri possit, qui studiosi sunt sapientiæ. Et non desinam, inquit, hoc est, perseverabo semper, per scriptam à me doctrinam, in progenies illorum qui quærunt sapientiam, usque in ævum sanctum, hoc est, usque in sæculum futurum, ubi humana amplius doctrina opus non erit, sed implebitur illud quod per Ieremiam dictum est; Non docebit ultra vir proximū suum. Omnes enim cognoscent me à maiore usque ad minimum eorum.

IERE. 31.

45 Videte quoniam non soli mihi laboraui, sed omnibus exquirentibus veritatem.

Cognoscite, inquit, ex hoc tam prolixo scripto, eodemque elaborato, & sententijs sapientum referto, quòd in quærenda sapientia nō mihi soli laboraui, ut faciunt illi quibus satis est multa quæ sapientiæ sunt inuenisse & agnouisse, nec student ea alijs scribendo aut docendo communicare, sed laboraui omnibus exquirentibus veritatem, dum quæ ad sapientiam pertinentia assecutus sum, tam studiosè omnibus scripto relinquere non sum grauatus. Istud subiecit tum ut sua diligentia lectorem excitaret ad studiosam horum lectionem, tum ut suo exemplo prouocaret ad lubenter docendum alios. Cæterum quæ superius de sapientia diuina in genere accepta, sunt exposita, facile etiam fuerit applicare sapientiæ Dei, quæ appropriatè est verbum Dei, non solum secundum eius diuinitatem, sed etiam secundum assumptam eius humanitatem, ut per

vt per populum Israëliticum mystico sensu intelligatur populus Christianus, quem in hæreditariam suam possessione sibi peculiariter sapientia Dei & Christus delegit, in quo & sua dona effundit, & summè delectatur. Sunt etiam in hac sapientie oratione, quæ in sacratissimæ virginis festiuitate in ecclesia decantantur, quasi ad eam pertineant, & de ea dicta sint. Quod neminem offendere debet, nec ob id quisquam existimare debet quòd de matre Domini hæc proprio sensu dicta sint. Non enim ea intentione ecclesia illis festiuitatibus hæc decantat, quasi putet hæc de ea virgine propriè dicta esse, sed quia piè illa ei accommodari possunt, quòd illi multa huius orationis bene conueniant, vt imprimis sexus femininus, sub quo hæc oratio nomine sapientie effertur. Deinde quædam huius orationis partes, qualis est illa: Qui creauit me, requieuit in tabernaculo meo. Postremùm quoniam quæ Dei sapientia & Christus in populo suo præstitit & effecit, per illam quæ Christum peperit, singulariter & eximie perfecit, cui vt gratie plenitudinem super omnes alios contulit, & suæ gloriæ consortium: ita mirum nõ est si quæ Christo propria sunt, quodam modo ei communicetur. Quomodo autem hæc omnia particulariter Diuæ virgini accommodari possunt, dicere licet ex Dionysio & alijs, qui hæc diligenter tractauerunt.

CAPVT VIGESIMVM QVINTVM.

1 In tribus placitum est spiritui meo, quæ sunt probata corâ Deo & hominibus; Concordia fratrum, & amor proximorum, & vir & mulier sibi bene consentientes.

Ræca pro; placitum est spiritui meo; tantum habent ἀγαθῶν, & pro; quæ sunt probata; habet καὶ ἀνθρώπων ἀγαθία. Itaque vertunt: In tribus decorata sum, & surrexi decora; vt rursum hic inducatur ipsamet sapientia loquens, quæ se testetur maximè delectari & ornari concordia & amicitia hominum. Interpres noster pro ἀνθρώπων, videtur legisse ἄνθρωποι, vt adiectiuum, ἀγαθία, sit neutrum plurale. Iuxta cuius versionem rectè accipitur hic loqui ipse author, qui ad tradenda moralia documenta iam rursum redeat: quanquam etiam accipi possint hæc dicta in persona sapientie, sicut intelligit Rabanus. Imprimis autem cõprehendit numeris quædam bona & quædam mala, quemadmodum & Salomon fecit quibusdam locis. Quod genus est antiquæ doctrinæ, hanc habens commoditatem, vt quæ sic traduntur, memoria facilius retineri possint. Primùm ergo tria ponit, quæ non sibi tantum placere dicit, sed etiam probari & Deo & hominibus: quæ tria ad idem pertinent, nempe amicitiam & dilectionem, quæ etsi inter omnes sit seruanda, præcipuè tamè in triplici hominum coniunctione, videlicet ea quæ parit consanguinitas, quam significat cum dicit; Concordia fratrum. Deinde ea quam facit cohabitatio, quam significat cum dicit; Amor proximorum, hoc est, vicinorum. Et tertio ea